

بررسی نقش مساجد متعدد بر کیفیت طراحی شهری در بافت محله‌ی ساغریسازان رشت

فائزه قلیزاده^{1*}، طاهر وحیدی²، سید محمدرضا فاروقی³

1- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری - دانشکده معماری و هنر - دانشگاه گیلان - ایران، faezegholizade@msc.guilan.ac.ir

2- استادیار دانشکده معماری و هنر - دانشگاه گیلان - ایران، TaherVahidi@Guilan.ac.ir

3- عضو هیات علمی دانشکده معماری و هنر - دانشگاه گیلان - ایران، faroughi@guilan.ac.ir

چکیده

مجموعه‌ی مذهبی *خواهر امام* در محله‌ی ساغریسازان شهر رشت قرار دارد. تعدد بناهای مذهبی در این محله که خود بخشی از محله‌ی زاهدان در بافت قدیم شهر است، به صورت شاخص جلب نظر می‌نماید. همچنین امروزه بحران کیفیت، یکی از چالش‌های عمده شهرهای ما و یکی از دغدغه‌های اساسی، طراحان و استفاده‌کنندگان محیط‌های شهری است. این مقاله که با روش مطالعه موردی انجام پذیرفته، ضمن تبیین مفهوم "کیفیت طراحی شهری" و مولفه‌های سازنده آن بر اساس مدل "جان لنگ" و تطبیق آن مولفه‌ها با شرایط بافت موجود، به نقش و تاثیرگذاری مساجد متعدد در کیفیت طراحی بافت مورد نظر پرداخته است. هدف اصلی این تحقیق، تبیین و ارزیابی نقش تعدد مساجد موجود در ارتقای کیفیت بافت ساغریسازان است. اطلاعات این پژوهش از طریق جمع‌آوری اسناد و مطالعات مکتوب و بررسی بافت به شیوه‌ی مشاهده مشارکتی و مصاحبه در مجموعه‌ی خواهر امام رشت به دست آمده است. نتایج حاکی از آن است که تعدد مساجد در بافت ساغریسازان بر ارتقای کیفیت طراحی بافت مذکور تاثیر گذار بوده است.

واژه‌های کلیدی: مسجد، کیفیت طراحی شهری، مولفه‌های ارتقای کیفیت طراحی شهری، مدل کیفیت طراحی شهری جان لنگ، ساغریسازان، بافت مذهبی.

مقدمه

بحران کیفیت، در شرایط کنونی یکی از چالش‌های عمده شهرهای ما و یکی از دغدغه‌های اساسی، تصمیم‌گیران، مجریان و استفاده‌کنندگان محیط‌های شهری است [1]. فضاهای شهری دو بعد «محیط مصنوع» و «محتوا» را شامل می‌شوند. به این ترتیب فضاهای شهری خاستگاه توجه به کالبد در کنار توجه به روابط و نظام اجتماعی است. از آنجاکه در فضاهای شهری زندگی اجتماعی جوامع درون آن و در کالبدی خاص شکل می‌گیرد؛ بنابراین توجه به فضاهای شهری برای ارتقای کیفیت محیط از اهمیت بالایی برخوردار می‌گردد. در این میان توجه و تاکید بر مساجد به عنوان یکی از عناصر مهم در فضای شهرهای اسلامی، به دلیل پیشینه‌ی قوی مساجد در زمینه‌ی عملکردهای اجتماعی و اهمیت کالبدی، نقش بسزایی را در ارتقای کیفیت محیط ایفا می‌کند و همواره به عنوان فضای شهری تاثیرگذار در میان سایر فضاهای شهری مطرح بوده است [2]. یکی از فضاهای مذهبی که اهمیت زیاد خود را در زندگی اجتماعی شهر رشت در طی سالیان حفظ نموده است، مجموعه‌ی مذهبی مسجد و حرم مطهر خواهر امام در بافت محله ساغریسازان رشت است. با توجه به تعدد اماکن مذهبی در بافت قدیم شهر رشت و ارتباط میان سطح عملکردی این حوزه‌های مذهبی در بخش‌های اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و اقتصادی، این سوال مطرح می‌شود که تعدد مساجد موجود در بافت ساغریسازان، بر ارتقای کیفیت طراحی بافت مذکور چه تاثیری داشته است؟

مقاله‌ی حاضر به مطالعه، توصیف و تبیین وضع موجود می‌پردازد؛ بنابراین در سویه‌گیری میانی نظری طراحی شهری، ذیل نظریاتی اثباتی قرار می‌گیرد [3]. همچنین تلاش شده است به دسته‌سوال‌ات ماهوی پاسخ داده شود؛ زیرا تا زمانی که ندانیم در جستجوی چه چیزی هستیم (کیفیت فرآورده)، قادر به دستیابی (فرایند مطلوب) به آن نخواهیم بود [1]. بر این اساس پس از معرفی بافت موردنظر و مساجد متعدد در آن، ارائه‌ی یک چارچوب نظری برای فهم و تبیین مفهوم "کیفیت طراحی شهری" و مولفه‌های سازنده آن و تطبیق آن مولفه‌ها با شرایط بافت موجود، به منظور بررسی نقش و تاثیرگذاری مساجد متعدد در کیفیت طراحی بافت موردنظر، از اهداف مقاله‌ی حاضر است.

در خصوص "کیفیت طراحی شهری" تاکنون تحقیقاتی صورت گرفته است که از جمله‌ی آن می‌توان به کتب و مقالات متعددی اشاره کرد که به توصیف و بیان نظریات مختلف در این باب پرداخته و مولفه‌های ارتقای کیفیت طراحی شهری را بیان می‌دارد. همچنین درباره‌ی بنای خواهر امام، نحوه‌ی شکل‌گیری و معماری فضاهای مذهبی اطراف آن، تاکنون تحقیقات صورت گرفته بر اطلاعات تاریخی و تبیین موجودی بنا دلالت داشته است و به بررسی تحلیلی تاثیر آن بر بافت شهری و محله توجهی ننموده‌اند؛ بنابراین در مقاله‌ی حاضر، به منظور یافتن نقش و تاثیرگذاری مساجد متعدد بر ارتقای کیفیت بافت موردنظر، به سوالات زیر پاسخ داده می‌شود:

1. کیفیت مطلوب طراحی شهری چیست و در بافت موردنظر چگونه ارزیابی می‌شود؟
  2. مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری کدام‌اند؟ و وجود مساجد متعدد چه نقشی در آن ایفا می‌کند؟
- بدین منظور ابتدا به مفهوم کیفیت و دیدگاه‌های موجود در ارتباط با آن پرداخته می‌شود. سپس با پذیرش دیدگاه لنگ در خصوص ارزیابی کیفیت طراحی شهری، مدل پیشنهادی وی بیان می‌گردد و در ادامه تاثیر گذاری مساجد متعدد بر کیفیت طراحی بافت مذکور مطابق با مدل پیشنهادی جان لنگ، بررسی می‌گردد.

روش تحقیق

این تحقیق با روش مطالعه‌ی موردی انجام پذیرفته و اطلاعات این پژوهش از طریق جمع‌آوری اسناد و مطالعات مکتوب و بررسی بافت به شیوه‌ی مشاهده مشارکتی و مصاحبه، در مجموعه‌ی خواهر امام رشت به دست آمده است.

بستر قرارگیری حرم و بناهای مذهبی اطراف آن

شمار زیاد بقاع متبرکه در گیلان موضوع مورد تایید بسیاری از محققان است، چنانکه مکنزی در این باره می‌نویسد: "در همه‌ی نقاط ایران امامزاده بسیار است ولی در گیلان تعداد بیشتری دیده‌ام، همه‌ی دهات به داشتن یک یا چند امامزاده افتخار می‌کنند، در هر دو طرف جاده [های اصلی استان] تعداد آن بسیار است" [4]. حرم خواهر امام رضا (ع) ملقب به فاطمه [آخری]، در محله‌ی زاهدان و در ناحیه‌ی خواهر امام رشت، در محدوده‌ی بین ساغریسازان و سوخته تکیه و زرچوب واقع است [5]. "از این مکان در سفرنامه‌های بسیاری یاد شده است و اغلب آن را مکانی مقدس قلمداد نموده‌اند. چنان‌که بیان شده است، اهل گیلان خیلی اعتقاد دارند و کرامات چند از آنجا دیده‌شده، و بست [عطف] گیلان آن بقعه است" [6] لذا این بقعه از دیرباز مورد توجه اهالی شهر و مسافران بوده است.

بر مبنای مطالعات برخی پژوهشگران، به‌طور کل عوامل اثرگذار بر ساختارهای فضایی - کالبدی شهر رشت به چهار دسته‌ی مهم قابل تقسیم‌اند:

أ. عوامل طبیعی (ویژگی توپوگرافی)

ب. عوامل سیاسی (پیدایش حکومت‌ها و موقعیت استقرار آن‌ها)

ت. عوامل اقتصادی (متأثر از موقعیت استقرار و تکوین فعالیت‌ها و فضاهای مرتبط)

ث. عوامل مذهبی (عامل تکوین هسته‌ها و قلمروهای فعالیت) [7].

برخی از این عوامل تاثیری ایجابی و برخی نیز تاثیر سلبی داشته و شکل و خصوصیات توسعه یافت را تعیین بخشیده‌اند. هریک از این عوامل موجد کاربری‌های ویژه‌ای بوده و نه تنها به شکل و جهت توسعه کالبدی سازمان داده، بلکه بر تشکّل عناصر عمومی نیز تاثیری به سزا داشته‌اند. چنان‌که به‌طور کلی در خصوصیات شهرهای اسلامی، عناصر مذهبی و بهداشتی در هم‌نشینی چشم‌گیری در استخوان‌بندی شهر جای گرفته و در مجاورت با کاربری آموزشی، اسکلت بافت شهری را عیان نموده‌اند. در محله‌ی زاهدان شهر رشت نیز "قرارگیری مدارس علمیه و دینی [فضاهای دینی-مذهبی] و مکتب‌خانه‌ها و حمام‌ها اغلب در این بافت و در جوار امامزاده خواهر امام نیز به معنای تقویت این قطب مذهبی و فرهنگی شهر بود که نطفه‌ی آن‌ها در زمان صفویه بسته‌شده بود" [7].

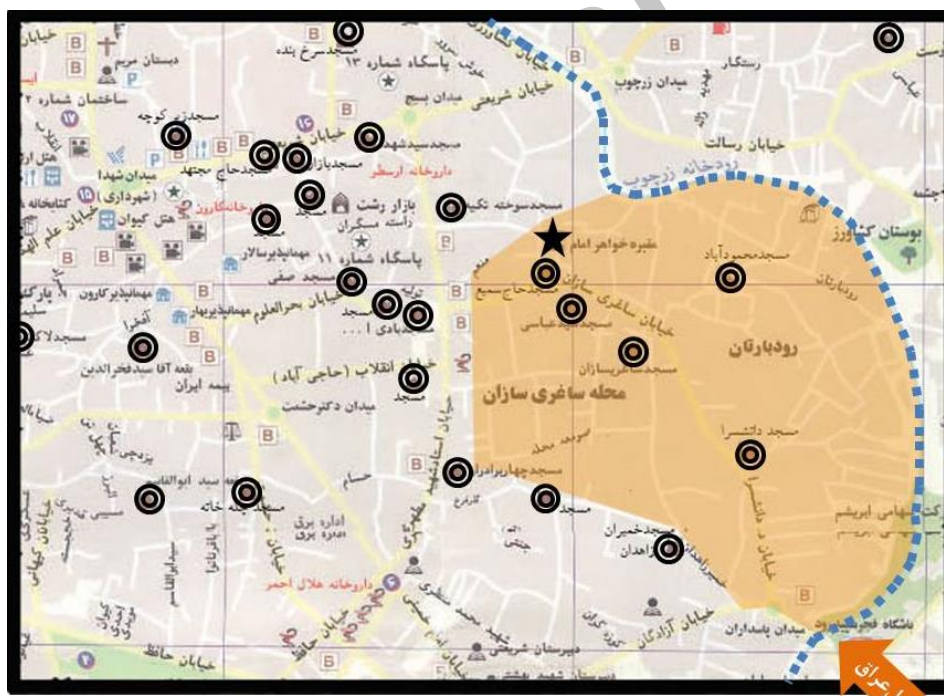

شکل 1- عکس قدیمی بقعه‌ی خواهر امام (ماخذ: کتاب گیلان قدیم) [8] شکل 2- تغییرات بقعه (ماخذ: پاتوق یو^۱)

شکل 3- بخش الحاقی به بقعه‌ی خواهر امام (ماخذ: نگارندگان، 1394)

ساغریسازان که بخشی از محله زاهدان است، محل سکونت اشخاص متمول شهر بوده و به‌زعم بسیاری از پژوهشگران تاریخ، این محله به دلیل تجمع سکونتی خانوارهای سرشناس، دارای اعتبار زیادی در کل بافت شهر بوده است. چنانکه در کل، درباره بافت شهری رشت بیان می‌شود "محلات رشت به سبب کیفیت احوال شخصیه‌ی ساکنانش اعتبار داشت. مثل محله‌ی ساغریسازان که جمعی از خانواده‌های ریشه‌دار و متعین در آن سکنی داشتند" [5]. این محله دارای 6 بنای مذهبی مهم با حوزه‌ی عملکردی ناحیه‌ای و شهری است.

☆ حرم خواهر امام رشت   ⊙ نقاط مساجد موجود   ■ مسیر رودخانه

شکل 4- پراکندگی مساجد در محدوده محله زاهدان و پیرامون آن (ماخذ: نگارندگان با اقتباس از مطالعات بافت قدیم شهر رشت، 1394)

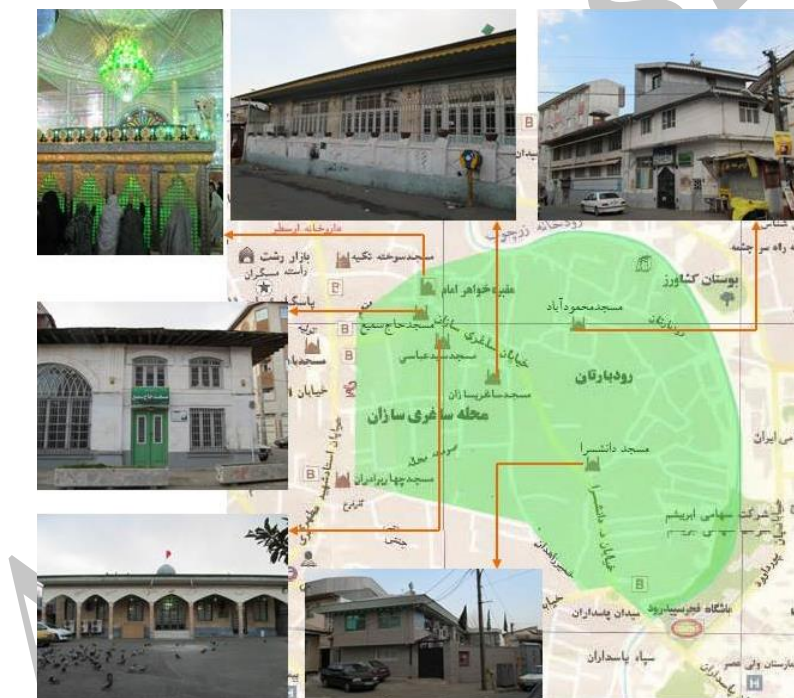
جدول 1- معرفی ویژگی‌های بناهای مذهبی اطراف حرم و مسجد خواهر امام رضا (ع).

نام مسجد	توضیحات مختصری در مورد مساجد	نتایج برداشت‌شده از توضیحات، مؤثر در روند مطالعاتی iii
مسجد موسی بن جعفر (ع)	این مسجد ابتدا بنام روحانی آن، امام الدوله بود که پس از تأسیس دانشسرا این مسجد به نام دانشسرا معروف گردید و بعد از انقلاب اسلامی نام آن را مسجد موسی بن جعفر (ع) گذاشتند [9].	1- به نظر می‌رسد مساجد متعدد، به سبب کثرت افراد روحانی در این محله (که مکانی برای اقامت صوفیان و زاهدان بوده است) احداث می‌گردید. لذا هر مسجد در حیطه‌ی روحانی خاصی بوده و نام مسجد نیز برگرفته از نام روحانی آن (امام الدوله) بوده است.
مسجد محمد-آباد (محمودآباد)	در گذشته "یهودی تپه" نامیده می‌شد که همان محمداًباد امروزی است [9]. در دوسوی گذر منتهی به مسجد دکانهایی برای عرضه مایحتاج عمومی قرار داشت.	2- از آنجایی که در اطراف مساجد معمولاً دکان‌هایی جهت خرید و رفع مایحتاج زندگی مردم وجود داشته است، به نظر می‌رسد ساخت هر مسجد به سبب رفع نیازهای زندگی روزمره‌ی ساکنان آن محدوده بوده است.
مسجد حاج سمیع	"واقع در گذر بین ناحیه‌ی ساغریسازان به خواهر امام [...] از آنجایی که محله‌ی بزرگ زاهدان و ناحیه‌ی ساغریسازان محل سکونت اعیان و مالکان شهر رشت بود، به همت بزرگ خاندان سمیع، مسجدی احداث گردید" [5]. این مسجد دارای حدود 390 متر وسعت است که بزرگ‌ترین مسجد رشت به حساب می‌آید. "این مسجد، مدرسه‌ای قدیمی سمت جنوب داشت که طلاب علوم قدیمی [دینی] در آن درس می‌خواندند و ساکن بودند. یکی دو تن از پزشکان قدیمی نیز در این مدرسه 7 مطب داشتند" [10].	3- از آنجایی که اغلب مساجد در کنار کاربری اصلی آن که محلی برای اقامه‌ی نماز است، کاربری دیگری از جمله: مدرسه، مطب، دانشسرا و ... را نیز دارا بوده‌اند، لذا احداث مسجد علاوه بر ادای فریضه‌ی نماز اول وقت، می‌توانست به رفع نیاز ساکنان هر محله باشد منجر گردد.
مسجد گلدسته یا ساغریسازان	بر اساس کتیبه‌ی گلدسته مسجد، این بنا در ربیع‌الثانی ۱۲۰۴ ه.ق به دستور حاجی علی تاجر شیروانی بنا شده است [5]. علت نام‌گذاری آن به گلدسته به علت مناره‌ی زیبای آجری کتیبه دار آن بود که مردم آن را گلدسته می‌نامیدند. این گلدسته در زلزله خرداد 69 به طور کامل منهدم شد.	4- هر چه بانی مسجد در وضعیت مالی مناسب‌تری بود، مسجد ساخته‌شده نیز مانند مسجد حاج سمیع، بزرگ‌تر، دارای کاربری‌های متعدد و در رفع نیاز ساکنان آن محدوده توان‌تر بوده است. لذا مساجد ساخته‌شده به‌گونه‌ای به‌منظور نشان دادن قدرت و برتری اجتماعی و اقتصادی ساکنان و یا شخص سازنده‌ی آن نیز بوده است.
بقعه و مسجد آقا سید عباس	این بقعه در محله‌ی ساغریسازان و در نزدیکی بقعه‌ی خواهر امام واقع است که مقبره‌ی دو برادر با عناوین آقا سید عباس و آقا سید اسماعیل، از	5- از توضیحات موجود مربوط به مسجد حاج سمیع و مناره‌ی مسجد گلدسته، می‌توان ادعان کرد که مؤسس مساجد عموماً افراد مرفهی می‌باشند که در بافت مورد پژوهش، صاحب اراضی و ممالک بسیاری بوده‌اند. لذا به نظر می‌رسد به‌منظور نشان دادن حس برتری اقتصادی و اجتماعی نیز به ساخت مساجد اقدام نموده‌اند.
		6- با وجود مناره‌ی آجری و موارد دیگر از قبیل کاربری‌های مختلف 7 ا در اطراف این اماکن مذهبی، کثرت مساجد به دلیل ایجاد نقش نشانه بودن مساجد برای تأثیرگذاری در ذهن مخاطبین، افزایش احساس تعلق و هویت بخشی و همچنین به وجود آمدن مراکز محله به‌منظور هدایت‌کنندگی مسیر به سمت مرکز اصلی (حرم خواهر امام) را بر عهده داشته‌اند.
		7- به نظر می‌رسد به دلیل تعدد امام‌زادگان در این بافت ساخت

<p>مساجد متعدد به گونه‌ای نمایش ارادت افراد به امام‌زادگان بوده است.</p>	<p>فرزندان امام موسی کاظم (ع) می‌باشند. "این مکان ادر ابتدا فقط زیارتگاه بوده است ولی بعداً مسجد نیز در کنار بقعه احداث شد " [9].</p>	<p>۵</p>
--	---	----------

با توجه به جدول فوق، نکاتی در چند محور برداشت می‌شود:

- افزایش ارتباطات اجتماعی با شکل‌گیری امکانات رفاهی در اطراف این مساجد و تبدیل این مراکز مذهبی به مرکز محله.
- افزایش ارتباطات اجتماعی متناسب با وجود روحانی و صوفی و تبدیل این بافت به نقطه‌ی مذهبی رشت.
- ایجاد حس برتری جویی هویتی و مذهبی، با وجود خانواده‌های سرشناس و مرفه در این بافت.
- رفع مایحتاج زندگی روزمره با ایجاد کردن فضاهای آموزشی، بهداشتی، درمانی و اقتصادی در اطراف این مساجد.
- ایجاد امکانات محیطی در جهت تسهیل مکان‌یابی بافت مورد مطالعه، از قبیل ساخت مناره برای مسجد.

شکل 5- معرفی اماکن مذهبی اطراف بقعه‌ی خواهر امام رشت و جانمایی آن بر روی نقشه‌ی محدوده‌ی ساغریسازان (محدوده سبزنگ)، (ماخذ: نگارندگان، 1394)

از تبیین خصوصیات مساجد و بناهای مذهبی محدوده‌ی مورد مطالعه، می‌توان دریافت که این عناصر شهری، از یک سو متکی بر خصوصیات اقتصادی (تمول و وضعیت اقتصادی بانیان آن)، خصوصیات کالبدی و زیبایی‌شناسی به‌عنوان نشان شهری و ویژگی‌های اعتقادی و مذهبی و از سوی دیگر پاسخگوی نیازهای زندگی روزمره‌ی مردم ساکن بوده‌اند. به‌منظور تحلیل و کشف نقش مساجد متعدد بر کیفیت طراحی شهری در بافت محله‌ی ساغریسازان رشت ارایه‌ی یک چارچوب نظری برای فهم و تبیین مفهوم "کیفیت طراحی شهری" و مولفه‌های سازنده آن و تطبیق آن مؤلفه‌ها با شرایط بافت

موجود به منظور بررسی نقش مساجد متعدد در کیفیت طراحی بافت موردنظر، اهمیت می‌یابد؛ بنابراین از آنجاکه مقاله‌ی حاضر به مطالعه، توصیف و تبیین وضع موجود می‌پردازد، در سوبه گیری مبانی نظری طراحی شهری، ذیل نظریاتی اثباتی قرار می‌گیرد [3]. به طور معمول مباحث طراحی شهری به دو دسته‌ی "ماهوی" و "رویه‌ای" طبقه‌بندی می‌شوند. از آنجاکه مباحث ماهوی بر مباحث رویه‌ای تقدم راهبردی دارند. در مقاله‌ی حاضر تلاش شده است به دسته‌ی سوالات ماهوی پاسخ داده شود؛ زیرا تا زمانی که ندانیم در جستجوی چه چیزی هستیم (کیفیت فرآورده)، قادر به دستیابی (فرایند مطلوب) به آن نخواهیم بود [1]. بر این اساس به سوالات زیر در جهت بررسی کیفیت فرآورده متناسب با محوریت نقش مساجد متعدد در بافت مذکور پاسخ داده می‌شود:

1- کیفیت مطلوب طراحی شهری چیست و در بافت موردنظر چگونه ارزیابی می‌شود؟

2- مولفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری کدامند؟ و وجود مساجد متعدد چه نقشی در آن ایفا می‌کند؟

صاحب‌نظران، طراحی شهری را فعالیتی می‌دانند که هدف کلی آن‌ها ارتقای کیفیت زندگی شهروندان است. در این راستا هدف عملیاتی طراحی شهری، سازمان‌دهی کالبدی عرصه عمومی شهر است، به نحوی که موجب ارتقای کیفیت مکان‌های شهری شود [11]. فضاهای شهری دو بعد «محیط مصنوع» و «محتوا» را شامل می‌شوند. فضاهای شهری خاستگاه توجه به کالبد در کنار توجه به روابط و نظام اجتماعی است؛ بنابراین امروزه ارتقای کیفیت محیط، هدف مهم اجرای طرح‌ها و برنامه‌های شهری در کشورهای مختلف بشمار می‌رود. به طور کل، به منظور افزایش کیفیت محیط، پرداختن به فضاهای شهری و بالا بردن توانمندی‌های آن ضروری به نظر می‌رسد [2]. افزودن توانمندی به فضاهای شهری در جهت ارتقای کیفیت آن مستلزم این است که چه چیزها و چه خصوصیات بیانیگر "درجه کمال" یک شی هستند، که به طور مسلم امری دشوار است [1]. جان لنگ معتقد است فرایند طراحی شهری پیچیده بوده و روش‌های گوناگونی برای درگیر شدن در آن، تصمیم‌گیری و یا شیوه‌های مختلف طراحی راه‌حل‌ها و راه‌های متفاوت ارزیابی و تحلیل، وجود دارد [11]. از آنجاکه این موضوع شناخت کافی از کیفیت و مفهوم آن را در طراحی شهری می‌طلبد؛ در مقاله‌ی حاضر تلاش می‌شود تا با بررسی کیفیت طراحی شهری مطابق با مدل پیشنهادی جان لنگ، در نمونه موردی بافت ساغریسازان شهر رشت، نقش مساجد متعدد بر ارتقای کیفیت طراحی شهری در بافت مذکور مورد بررسی قرار گیرد. بدین منظور ابتدا به مفهوم کیفیت و دیدگاه‌های موجود در آن پرداخته می‌شود. سپس با پذیرش دیدگاه لنگ در خصوص ارزیابی کیفیت طراحی شهری، مدل پیشنهادی وی بیان می‌گردد و در ادامه تاثیرگذاری مساجد متعدد بر کیفیت طراحی بافت مذکور مطابق با مدل پیشنهادی جان لنگ بررسی می‌گردد.

تعریف کیفیت:

معنای لغوی واژه "کیفیت" در فرهنگ زبان فارسی "عمید"، "چگونگی، چونی، صفت و حالت چیزی" است. واژه‌ی کیفیت در ابعاد حرفه‌ای رشته‌ی طراحی شهری ابتدا به زبان انگلیسی وارد گفتمان این رشته در ایران شد؛ لذا بررسی آن به زبان انگلیسی ضروری به نظر می‌رسد. از نظر لغوی واژه «کیفیت» (quality) در زبان انگلیسی به معنای مجموعه‌ای از خصوصیات مشخص که باعث متمایز کردن یک شیئی از اشیاء دیگر شده و ما را قادر می‌سازد که در مورد برتری، مشابهت و یا فروتری چیزی در مقایسه با چیزی دیگر قضاوت و حکم نماییم [1]. مفهوم "کیفیت" به طور عام بر دو دریافت دلالت دارد؛ دریافت نخست بیانیگر مفهوم "کیفیت" با ویژگی‌های اساسی، صفات و حالات خاص، مشخصه‌های ذاتی و ویژگی‌های هر چیز اعم از یک شی، یک احساس یا یک وضعیت است؛ مانند: سختی، نرمی، سرعت و غیره. دریافت دیگر "کیفیت" دال بر این است که این مولفه‌ها به دلیل ویژگی‌های درونی‌شان باعث متمایز کردن یک چیز از انواع دیگر می‌شوند و معیارهایی برای ارزشیابی و قضاوت در رابطه با درجه خوبی و برتری یا فروتری چیزها در قیاس با یکدیگر به دست می‌دهند [12]؛ مانند کیفیت‌های غیرملموسی نظیر زیبایی، تاثیرگذار و غیره که در این حالت، کیفیت به مفهومی فرار و چندپهلوی مبدل می‌گردد. [1]. تاکنون به تعاریف پایه در حوزه‌ی واژه

شناختی کیفیت پرداخته شد که زمینه‌ی درک مفهوم آن را ایجاد می‌کند. اما درک عمیق مفهوم کیفیت، مستلزم دانستن وجوه آن است. زیرا "کیفیت" به دو وجه اشاره دارد؛ وجه عینی یا وجه ذهنی که از دو منبع "خود فرد" یا "خود شی" برگرفته می‌شود [12]. بنابراین در ادامه به منظور درک عمیق‌تر مفهوم کیفیت با توجه به تبیین وجوه عینی و ذهنی آن، به رویکردهای نظری مرتبط با این مفهوم در ارزیابی کیفیت طراحی شهری می‌پردازیم.

دیدگاه‌های موجود در راستای ارزیابی کیفیت طراحی شهری:

همان‌طور که گفته شد، به منظور درک کیفیت یک شی و میزان برتری، مشابهت یا فروتری آن نسبت به اشیا دیگر، از دو منبع «ضمیر فرد» و «خودشی» استفاده می‌شود [1]. به منظور ارزیابی کیفیت طراحی شهری در زمینه‌ی نوع استفاده از دو منبع ذکرشده، سه دیدگاه شکل گرفته است:

الف: دیدگاه ذات‌گرا

در این دیدگاه، که رویکردی عینیت محور است، دنیای مادی یا اشیاء محسوس، امور واقعی محسوب می‌شوند و عالم خارج مستقل از ادراک انسان تعریف می‌شود. در این حوزه حس، به عنوان ابزار شناخت مطرح می‌گردد؛ بنابراین "کیفیت" به صفات و حالات وجودی اشیا و محیط اطلاق می‌گردد [12]. بر اساس چنین دیدگاهی کیفیت طراحی شهری، کیفیتی است که ماهیتی متعلق به "محیط و فرم" دارد [3]. که نشأت گرفته از منبع «خودشی» است.

ب: دیدگاه نام‌گرا

در این دیدگاه کیفیت طراحی شهر، مقوله‌ای ذهنی و سلیقه‌ای است که توسط ناظر ساخته شده و ارتباطی با ساختار و خصوصیات کالبدی ندارد [3]. نظریات برگرفته از این دیدگاه در ارزیابی کیفیت، بر اساس استفاده از منبع «ضمیر فرد» است. در این رویکرد ذهنیت محور، شناخت بر پایه‌ی ابزار ذهن استوار است. به بیانی دیگر، جهان بر مبنای تصورات ذهنی و معانی ذهنی انسان قرار دارد. [12].

ج: دیدگاه پدیدار‌گرا

هرگاه در ارزیابی کیفیت از دو منبع "ضمیر فرد" و "خودشی" استفاده شود دیدگاه پدیدار‌گرا شکل می‌گیرد. در این دیدگاه کیفیت طراحی شهری، به عنوان یک مفهوم، از طریق به عرضه گذاشته شدن خصوصیات کالبدی و محسوس محیط از یک سو و الگوها و رمزهای فرهنگی و توانایی‌های ذهنی فرد ناظر از سوی دیگر مورد ارزیابی قرار می‌گیرد [3].

بر اساس سه دیدگاه فوق در خصوص حالت‌های مختلف ارزیابی کیفیت طراحی شهری، نظریات در باب "کیفیت طراحی شهری" توسط صاحب‌نظران مطرح می‌شود. در این میان نظریات "جان لنگ"، که بر پایه‌ی دیدگاه پدیدارگرایی استوار است، کیفیت محیط شهری را وجود ملاحظاتی طراحی در زمینه‌ی ارتقای کیفیت اتصالات (خیابان‌ها، رواق‌ها و پیاده‌روها) و مکان‌ها (میدان‌ها، پارک‌ها و پشت‌بام‌ها) می‌داند. لنگ معتقد است کیفیت مکان‌ها و اتصالات به ایجاد حس امنیت و حس ارزش دادن به خود و جامعه (عزت و اعتمادبه‌نفس)، ارتباط پیدا می‌کند. همچنین لنگ کیفیت را به عوامل دیگری از قبیل: زیبایی‌شناسی یک مکان، شکل و نورپردازی آن، فعالیت‌هایی که در آن صورت می‌گیرد و مردمی که در آن مشارکت دارند، نیز وابسته می‌داند؛ بنابراین جان لنگ هدف طراحی شهری را به گونه‌ای می‌داند که کیفیت دنیای ساخته‌شده را بهبود دهد تا به عنوان یک نظام پایدار بهتر عمل کرده و به غنای تجارب انسانی کمک کند [11]. بر این اساس کیفیت را "مجموعه‌ای از مشخصه‌های ذاتی یک پدیده برحسب

برآوردن نیازها و توقعات در جهت رضایتمندی بهره‌برداران [12] می‌داند. لنگ با رویکرد دوقطبی پدیدارگرایی، هر دو وجه عینیت و ذهنیت را در تعامل با یکدیگر قرار می‌دهد. بنابراین پژوهش حاضر از میان مدل‌های پیشنهادی $V_i A$ به بررسی و تطبیق مدل "جان لنگ" به‌عنوان یک چارچوب نظری جهت بازشناسی و تفسیر مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی بافت مذکور می‌پردازد.

مدل لنگ: راهکاری برای بررسی کیفیت طراحی بافت شهری مورد مطالعه

مدل پیشنهادی "جان لنگ" کیفیت‌های طراحی شهری را برحسب برآورده ساختن گونه‌های مختلف نیازهای انسان (برگرفته از نیازهای انسانی در اندیشه‌ی ابراهام مازلو) طبقه‌بندی می‌نماید. بنابراین لنگ بر اساس سلسله‌مراتب نیازهای انسانی که توسط مازلو بیان شده است، کیفیت‌های محیط را به 6 قسمت دسته‌بندی کرده است. کیفیت‌هایی که نیازهای فیزیولوژیکی، ایمنی و امنیت، تعلق و وابستگی، عزت و حرمت، انسان، خودشکوفایی و ادراک و زیبایی را برآورده می‌سازند [13]. بنابراین مؤلفه‌های کیفیت طراحی شهری بر اساس مدل لنگ، برآورده ساختن نیازهای متفاوت انسانی به ترتیب زیر می‌باشد:

نیازهای فیزیولوژیکی، مثل گرسنگی و تشنگی. نیازهایی همچون غذا، سرپناه و بهداشت؛ **نیازهای ایمنی**، مثل امنیت و محافظت در مقابل صدمات فیزیکی و آلودگی‌ها [14] و "برخورداری از عرصه خصوصی مورد نیاز (محرومیت)"، و رعایت مساله اشرف [1] است؛ **نیازهای تعلق و وابستگی**، مثل عضویت در گروه‌های اجتماعی و نیاز عاطفی، به بیانی دیگر احساس تعلق به یک جمع و گروه خاص داشتن؛ **نیاز به قدر و عزت**، یعنی فرد نزد خود و دیگران دارای ارزشی بالا باشد؛ **نیاز به خود شکوفایی**، بیانگر میل به ارضای ظرفیت‌های فردی و تحقق خویشتن است؛ **نیازهای شناختی و زیبایی‌شناختی**، این نیاز مثل میل به دانستن و تمایل به زیبایی برای زیبایی [14] که "بر اساس انگیزش‌های حسی و عقلی ایجاد می‌شود" [1]. بر این اساس در ادامه به بررسی عوامل یا زیرمجموعه‌هایی در جهت پاسخ‌گویی به مؤلفه‌های ذکر شده، پرداخته می‌شود.

1- نیازهای فیزیولوژیکی:

به‌منظور برآورده شدن این نیاز به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های کیفیت طراحی شهری در مدل جان لنگ، زیرمجموعه‌هایی از قبیل: کیفیت مسکن، تسهیلات و تجهیزات کافی، آسایش (دما، آفتاب، باران، تنظیم شرایط اقلیم خرد) و حفظ تعادل بوم‌شناسی محل باید در طراحی شهری لحاظ شود.

2- نیاز به ایمنی و امنیت:

زیرمجموعه‌های این نیاز شامل: تامین کیفیت ایمنی معابر، امکان نظارت و مراقبت، نفوذپذیری و قابلیت دسترسی و انعطاف‌پذیری فضاها است.

3- نیاز به وابستگی و احساس تعلق به یک جمع و گروه خاص:

این نیاز از طریق تامین تسهیلات اجتماعی که موجب تشویق مراودات اجتماعی گردد، از طریق تقویت حس مکان، هویت، خوانایی و تناسب بصری در طراحی شهری برآورده می‌شود.

4- نیاز به عزت و اعتماد به نفس:

تامین این نیاز از طریق کیفیت و چگونگی مالکیت اراضی و ابنیه، ایجاد حس فردیت و تعلق داشتن به مکان و گروه خاص دنبال می‌شود.

5- نیاز به تحقق خویشتن و خودشکوفایی:

این نیاز از طریق شخصی سازی فضا و مشارکت در امر طراحی و همچنین از طریق تنوع در طراحی پاسخ داده می شود.

6- نیازهای شناختی - زیباشناختی:

این نیاز از طریق ایجاد غنا در "کیفیات محیط کالبدی - فضایی" از قبیل: استخوان بندی فضایی، سازمان کالبدی، جایگشت، توده - فضا، نقشه نولی، مواد و مصالح و... موردسنجش واقع می گردد. بنابراین از طریق "کیفیات محیط ادراکی - حسی" از قبیل: خلق مناظر شهری و طبیعی خوب، ساختار نمای شهری خوب و... و نیز "کیفیات محیط ادراکی - ذهنی" از قبیل: معانی و مفهوم طراحی، سرزندگی و ... مورد ارزیابی قرار می گیرد [1].

بررسی نقش مساجد متعدد در ارتقای کیفیت بافت ساغریسازان با توجه به مولفه های کیفیت طراحی شهری در مدل لنگ

میدانیم مساجد از عناصر مهم و تاثیرگذار در شهرهای اسلامی هستند و همواره دارای عملکردهای متعدد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی بوده و نقش محوری و مهمی را در زندگی مردم داشته اند. مساجد یکی از مهم ترین عناصر بروز زندگی جمعی بوده و نوعی برقرارکننده ارتباط میان زندگی جمعی و مادی انسان و زندگی عبادی و فردی او بوده اند. مسجد به شهر اسلامی هویت می بخشد و به محیط شهری معنا می دهد و موجب خوانایی و جهت دهی آن می گردد. همچنین مسجد در شهر و محله به آن اعتبار کالبدی و اجتماعی می دهد که همین امر در گذشته موجب افزایش میزان ارزش زمین های مجاور مسجد می شد [2]. بنابراین مساجد نقش مهمی در ارتقای کیفیت محیط دارند که این پژوهش در ادامه به نقش مساجد متعدد در ارتقای کیفیت بافت ساغریسازان با توجه به مولفه های کیفیت طراحی شهری در مدل پیشنهادی جان لنگ، که تاکنون بیان شد، می پردازد

بنا بر شواهد تاریخی از آنجاکه بافت مورد مطالعه، محلی برای اقامت صوفیان و زاهدان و مکان مناسبی برای زندگی بزرگان دینی در بین مردم شهر رشت بوده است [viii]؛ کثرت فضاهای مذهبی در این منطقه ی شهری، منجر به تبدیل آن به قطب مذهبی شهر و تعلق آن به قشرهای یکسان گردیده است. همچنین مساجد همواره محل برقراری ارتباطات اجتماعی در سطح محلات و شهرها بودند. بسیاری از کنش های اجتماعی و اقتصادی مردم نظیر آموزش، حل و فصل دعاوی، رفع مشکلات اجتماعی و حل مسائل اقتصادی در درون مساجد صورت می گرفت [15]، که با شکل گیری این اماکن مذهبی محلی مساعد برای برقراری ارتباطات اجتماعی، در داخل و یا خارج از آن، در سطح آن محله به وجود آمد که منجر گردید ساکنان محدوده ی مساجد را افراد یک طایفه تشکیل دهد. دلایلی که تاکنون به آن ها اشاره شد، منجر به افزایش ارتباطات اجتماعی و به تبع آن باعث ایجاد همبستگی اجتماعی گردید "همبستگی اجتماعی عاملی برای تسهیل ارتباطات اجتماعی است که با وجود چنین عاملی شهروندان می توانند با یکدیگر روابط متقابل داشته و از پیامدهای مثبت آن سود برند" [2]. بنابراین همبستگی اجتماعی سبب افزایش مراودات اجتماعی و در نتیجه افزایش تعلق و وابستگی، که از مؤلفه های کیفیت طراحی شهری است، می گردد. لذا تاکنون نقش موثر مساجد متعدد در یکی از مؤلفه های ارتقای کیفیت طراحی شهری، که افزایش تعلق و وابستگی است، مورد بررسی قرار گرفت.

این محله به دلیل داشتن هیدرولوژی مناسب، عنوان خاستگاه اولیه ی شهر X را به خود اختصاص داده است [9] و به زعم بسیاری از محققان و پژوهشگران فرهنگ گیلان، خانواده های مرفهی که در محدوده ساغریسازان و زاهدان می زیسته اند، صاحب ممالک و اراضی بسیاری در این ناحیه بوده اند. که سبب گردیده بعضی از مالکان در محدوده ی ملکی خودشان، برای تثبیت موقعیت اجتماعی خود و تقویت وجهت مذهبی شان، مسجد مستقلی نسبت به طایفه ی دیگر احداث نمایند. چنانکه بیان می شود "کوچه ای که بعد از خانه های خانواده سمیعی به خواهر امام می رسد، مسجد حاج سمیع قرار داشت [...] که بنای آن را شادروان حاج سمیع

خان رشتی بناکرده است" [9]. به نظر می‌رسد که احداث بناهای مذهبی در راستای کسب اقتدار اجتماعی در وجه قدرت اقتصادی نمودار بوده و خانوارهای نامی شهر برای مشروعیت قدرت مالی، از این کنش بهره می‌برده‌اند و در این راستا نیز هر مسجد تاکیدی بر هویت اهالی آن محل (محدوده) بوده است [16]. برای افراد متمول هر محله، ساخت مسجد به‌عنوان فعالیت عام‌المنفعه‌ای است که تبیین قدرت اقتصادی و اجتماعی را به ظهور رسانیده و نمادی از اقتدار افراد بنام بوده است. بنابراین مسجد حاج سمیع که در نزدیکی خواهر امام و به وسعت زیاد ساخته شد، نشان‌دهنده‌ی وضعیت مالی بانی آن بود و بر اساس تنوع کاربری داخل و اطراف خود، در رفع نیاز ساکنان و افزایش احساس تعلق و نیز ارتقای کیفیت روابط اجتماعی و برتری جویی‌های هویتی در آن محدوده موثر بوده است. بنابراین برتری جویی مالکان مساجد، علاوه بر رفع نیاز فیزیولوژیک ساکنان هر محدوده از مساجد، در افزایش تعلق به مکان و پاسخ به مولفه‌ی عزت و افزایش اعتمادبه‌نفس X تاثیر گذار است.

در مطالعات شهرهای اسلامی، با لحاظ ویژگی‌های رفتاری مردم، مسجد محور فعالیت‌ها و مرکزی برای تجمع مردم در نظر گرفته می‌شود [17]. از آنجاکه اماکن عمومی همچون مساجد با حیات اجتماعی مردم پیوندی تنگاتنگ دارند؛ به‌عنوان فضاهای شهری پاسخگو به نیازهای زندگی روزمره نقش ایفا می‌کنند. بنابراین به‌منظور فراهم کردن طیف وسیعی از کالاها و خدمات موردنیاز ساکنان محدوده‌ی هر یک از مساجد، مراکز فرهنگی، تجاری (مغازه‌ها) و آموزشی هم‌جوار با این مساجد (مانند مسجد مدرسه‌ی حاج سمیع و مسجد دانشسرا) برای تهیه بخشی از نیاز مادی و رفع نیاز ساکنان آن ناحیه به وجود آمده و این امر خود کیفیت زیستی در فضای محله را ارتقا می‌بخشد. زیرا "کیفیت زندگی شهری از طریق فرصت‌های اقتصادی نظیر نزدیکی محل کار و خانه، فراهم کردن طیف وسیعی از کالاها و خدمات موردنیاز و غیره افزایش پیدا می‌کند" [18]. ایجاد مراکز تجاری، مراکز فرهنگی و آموزشی هم‌جوار با مساجد، منجر به جذب افراد جامعه می‌گردد. بر این اساس تعدد فضاهای مذهبی، که هر یک نقطه عطفی را معرفی نموده و محل تجمع افراد محدوده محسوب می‌شوند، نقاط کانونی و مرکزی را به وجود می‌آورند. این مرکزیت‌های چندگانه، با ایجاد فضاهای اقتصادی در اطراف خود، منجر به تأمین مایحتاج زندگی می‌گردد که پاسخی به مولفه‌ی نیازهای فیزیولوژیک است.

تقویت محورهای دید و کریدورهای بصری منتهی به مساجد در مکان‌یابی آن‌ها نقشی اساسی ایفا می‌کند. "خوانایی مسجد با توجه به محدوده‌ی عملکرد آن، دارای اهمیت بسیار است. از نظر سیمای شهری، مسجد به‌عنوان مرکز عبادی باید شاخص باشد و در محلی بنا شود که ارتباط خود را چه در دید و منظر و چه در کالبد شهر تثبیت کند" [17]. در بافت مورد مطالعه هر یک از مساجد، بر مرکزیت اصلی بافت یعنی حرم خواهر امام تأکید می‌نمایند که افراد را به سمت آن هدایت می‌کند. این امر موجب خوانایی و سهولت در دسترسی می‌گردد که نتیجه آن پاسخ به نیاز ایمنی در مدل پیشنهادی جان لنگ است.

همچنین هر مسجد در بافت ساغریسازان به‌عنوان نشانه عمل می‌کند و این نشانه‌ها یکی از عوامل شکل‌گیری تصویر ذهنی شهروندان از این بافت است که در شناسایی مکان قرارگیری حرم خواهر امام تأکید می‌کنند [16]. ایجاد تصویر مشخصی از یک شیء در نقش نشانه‌ای آن تاثیرگذار است. "برای این که تصویری مشخص از شیء ایجاد شود، نخست لازم است که آن شیء تعیین هویت و تمایزات آن با دیگر اشیاء مشخص گردد و سپس می‌توان آن را به‌صورت واحدی مستقل و جدا در نظر گرفت" [18]. از آنجاکه این فضاهای مذهبی، متعلق به طایفه و یا محدوده‌ای از افراد بوده؛ بروز نشانه‌ای از هویت اهالی محل و بانیان آن بوده است. بنابراین تعدد مساجد به‌مثابه نشانه‌های بصری محله، بر تقویت نیاز تعلق و وابستگی ساکنان به بافت شهری مورد نظر می‌افزاید.

قرارگیری این اماکن مذهبی و فضاهای آموزشی، درمانی، بهداشتی و تجاری، مسبب تکمیل فعالیت‌های جنبی خواهر امام بودند. همچنین سلسله‌مراتب نزدیک شدن به حرم را با مکان‌یابی فضاهای متناسب و متناظر با فعالیت خواهر امام (اماکن مذهبی و بهداشتی مانند حمام‌ها)، تجلی ساختند. بعد از شکل‌گیری این فضاهای مذهبی، افرادی که از این مسیر وارد بافت منطقه می‌شدند، حرکتی تدریجی، پرمعنی و جاذب را به همراه تعریف مقصد تجربه می‌نمودند که علاوه بر سهولت دسترسی، به‌گونه‌ای سلسله‌مراتب

رسیدن به حرم خواهر امام از سمت ورودی شهر را میسر می‌سازند. بنابراین تعدد مساجد در این بافت علاوه بر پاسخ به نیازهای تعلق و وابستگی X_i ، نیازهای ایمنی و دسترسی، نیاز عزت و اعتماد به نفس و نیاز فیزیولوژیکی X_i ؛ موجب پاسخ به نیاز شناختی-زیباشناختی و نیاز خودشکوفایی نیز گردیده است که افراد با گذر از فضاهای متنوع تا رسیدن به صحن و بنای اصلی مسجد، تفاوت فضاها و مناظر، صداها، بوها و فعالیت‌های متفاوتی را در مسیر حرکت خود تجربه می‌کند و به نحوی تدبیر شده به سوی مسجد هدایت می‌شوند.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالعات انجام‌شده در خصوص تعدد اماکن مذهبی در بافت ساغریسازان شهر رشت، نقش و تاثیر مساجد متعدد بر ارتقای کیفیت بافت ساغریسازان تایید گردید. با توجه به اینکه مولفه‌های کیفیت مورد مطالعه در این پژوهش بر مبنای مدل پیشنهادی جان لنگ بنا شده است؛ بر این اساس مساجد متعدد می‌توانند در پاسخگویی به مولفه‌های ارتقای کیفیت، نقش موثری داشته باشند. حضور و اقتدار اجتماعی افراد متمول در هر محله و ساخت مساجد در اطراف محدوده‌ی اراضی خود؛ علاوه بر تقویت قطب مذهبی، باعث بروز قدرت اجتماعی در کنار قدرت اقتصادی بوده است. از سوی دیگر فضاهای مذهبی اطراف بقعه خواهر امام در تعامل کارکردی با حرم خواهر امام شکل گرفته که تاکید بر هویت اهالی آن محل بوده است و به‌عنوان نشانه در پدیداری تصویر ذهنی فرد از آن محل نقش ایفا نمودند. لذا با آگاهی افراد از نزدیک شدن تدریجی به این مکان مقدس به همراه جذابیت‌هایی از قبیل خوانایی و سلسله‌مراتب، پاسخگوی مناسبی به نیازهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آموزشی و معیشتی مردم آن ناحیه بوده که این امر بر مولفه‌های کیفیت طراحی شهری، در مدل جان لنگ، نقش موثری داشته است.

مراجع

- [1] ک. گلکار، "مولفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری"، نشریه‌ی صفا، شماره 32، صفحه 38-65، 1379.
- [2] ع. ا. تقوایی و س. معروفی، "ارزیابی نقش مساجد در ارتقای کیفیت محیط؛ مطالعه موردی: مسجد امیر تهران"، مدیریت شهری، شماره 25، صفحه 219-234، بهار و تابستان 1389.
- [3] ک. گلکار، آفرینش مکان پایدار، جلد اول، چاپ دوم، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، 1393.
- [4] چ. ف. مکنزی، سفرنامه‌ی شمال، تهران: گسترده، 1359، صفحه 25-26.
- [5] م. نیکویه، رشت شهر باران، رشت: فرهنگ ایلیا، 1387.
- [6] ش. بیگی بروجنی، رشت شهر باران، تهران: گوهر منظوم، 1383.
- [7] ا. سفر دوست، در جستجوی هویت شهری رشت، تهران: سازمان عمران و بهسازی شهری، 1384.
- [8] ف. طالبی و س. محمودی، گیلان قدیم، رشت: نشر فرهنگ ایلیا، 1388.
- [9] ج. خمایی زاده، ساغریسازان، در گیلان نامه، رشت: گیلکان، 1390، صفحه 29-58.
- [10] م. ستوده، از آستارا تا استرآباد، جلد اول، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی، 1349.
- [11] م. عباس زادگان و ر. وحیدیان، "راهبرد طراحی فرایند محور و محصول محور کیفیت‌های محیط شهری"، باغ نظر، شماره 12، صفحه 3-16، پاییز و زمستان 1388.

- [12] م. معینی و س. غ. اسلامی، "رویکردی تحلیلی به کیفیت محیط مسکونی معاصر،" هویت شهر، سال ششم، شماره دهم، صفحه 47-58، بهار و تابستان 1391.
- [13] م. رفیعیان، ع. ا. تقوایی، م. خادمی و ر. علی پور، "بررسی تطبیقی رویکردهای سنجش کیفیت در طراحی فضاهای عمومی شهر،" نشریه علمی - پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره چهار، صفحه 35-43، بهار و تابستان 1391.
- [14] ج. لنگ، آفرینش نظریه‌ی معماری؛ نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، تهران: دانشگاه تهران، 1391.
- [15] ع. ا. تقوایی و س. معروفی، "ارزیابی نقش مساجد در ارتقاء کیفیت محیط؛ مطالعه موردی: مسجد امیر تهران،" مجله مدیریت شهری، بهار و تابستان 1389، شماره 25، صفحه 219-234.
- [16] مهندسان مشاور گزینه، "مطالعات مربوط به طرح بهسازی آرامگاه خواهر امام و محدوده و اطراف آن،" سازمان میراث فرهنگی استان گیلان، رشت، 1392.
- [17] م. کریمی، "بررسی نیازهای انسانی در مکان‌یابی مسجد در شهر اسلامی،" در همایش ملی معماری و شهرسازی انسان‌گرا (دانشگاه آزاد اسلامی قزوین)، قزوین، پاییز 1392.
- [18] ح. کلانتری و ه. اخوت، برنامه‌ریزی منظر شهری، تهران: پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی، 1390.
- [19] ک. لینچ، سیمای شهر، تهران: دانشگاه تهران، 1374.
- [20] ش. پروند و ن. تولایی، "آشنایی با ویژگی فضایی - مکانی مسجد در ایران،" در مجموعه مقالات همایش معماری مسجد، گذشته، حال، آینده، تهران، انتشارات دانشگاه هنر، 1378.

پی‌نوشت:

۱. البته در کتب مختلف امام‌زاده لال شوی و یا در گویش محلی "خوار امام" نیز می‌گویند. عبارت "فاطمه آخری" در صفحه‌ی 218 کتاب نیکویه به نقل از سفرنامه‌ی فراهانی گفته شده است.

<http://talk.patoghu.com/thread332722.html> ⁱⁱ

ⁱⁱⁱ . روند مطالعاتی در خصوص بررسی تعدد فضاهای مذهبی در اطراف خواهر امام به منظور نقش و تاثیر آن در ارتقای کیفیت بافت مذکور.

^{iv} . دکان‌هایی جهت خرید و رفع مایحتاج زندگی مردم و کاربری دیگری از جمله: مدرسه، مطب، دانشسرا و ...

^v " این مدرسه بعدها دبیرستان «شاهدخت» سابق و بعد از انقلاب مدرسه «علمیه زینبیه» نام گرفت " [9].

^{vi} . زمانی که کانون توجه نظریه‌ی موردمطالعه، خصوصیات " فرآورده " طراحی باشد، به آن " ماهوی " گفته می‌شود. اگر به چگونگی " فرایند " طراحی توجه شود، " رویه‌ای " گفته می‌شود [3].

^{vii} . بر اساس نظریات متخصصین و ارایه مؤلفه‌های کیفیت طراحی شهری توسط آنان، سه مورد مدل‌های گوناگون به ترتیب توسط " داندل پلپارد"، " جان لنگ " و " دیوید کانتر " پیشنهاد شده که قابلیت استفاده به عنوان چارچوب نظری برای تبیین مؤلفه‌های کیفیت طراحی شهری را دارند [3] به منظور مطالعه‌ی مدل‌های کیفیت طراحی شهری نام‌برده، رجوع شود به گلکار، آفرینش مکان پایدار، 1393. انتشارات دانشگاه شهید بهشتی. ص 119.

^{viii} . که وجود بقعه‌ی خواهر امام و آقا سید عباس و اسماعیل در این محله تاییدی بر این مطلب است.

^{ix} . محلاتی که به این بافت می‌رسند عبارت‌اند از: پل عراق، خیابان مطهری، محله‌ی رودبارتان و استخر. پل عراق را می‌توان دروازه‌ی ورودی و خروجی رشت به مرکز ایران به حساب آورد [5] که راه عبور از رشت به قزوین و تهران بوده است [9]. لذا این محله به دلیل موقعیت آن به عنوان ورودی و خروجی شهر، از مجلات اولیه‌ی زندگی مردم بوده است.

^x . افزایش اعتماد به نفس، با شناخت ساکنین از یکدیگر و بالا رفتن ارزش و جایگاه اجتماعی است.

^{xi} . همان‌طور که گفته شد این اماکن نمود هویت اهالی محل بوده است، بنابراین در افزایش همبستگی اجتماعی و احساس تعلق مؤثر بوده است.

^{xii} . با خلق فضاهای اقتصادی، بهداشتی، درمانی در اطراف این اماکن مذهبی.

Archive of SID